

Konstantinas ir Sofija Čiurlioniai

Pirmosios lietuvių dailės parodos metu, 1906–1907 m. žiemą, jauna pradedančioji literatė S. Kymantaitė tik iš tolo matė dailininką, savo paveikslais sukėlusį daugiausia kalbų, susižavėjimo ir ginčų. 1907-ųjų rudenį ji parašė M. K. Čiurlioniui laišką į Druskininkus ir pakvietė dalyvauti Vilniuje rengiamame Vinco Kudirkos minėjime. M. K. Čiurlionis ne tik sutiko koncertuoti kaip pianistas, bet ir atvyko, jau nutaręs apsigyventi Vilniuje, čia dirbti kultūros darbą.

Kompozitorius, dviejų konservatorijų absolventas gavo „Vilniaus kanklių“ draugijos mėgėjų chorą, vieną kitą privačią pamoką ir tuo vertėsi. Jo persikėlimą į Vilnių lydėjo entuziazmas ir abejonės, džiūgavimas, pasijutęs tikruoju lietuvių bendruomenės nariu, ir nusivylimai savais menininko vargais toje, jo paties žodžiais tariant, „dar tik besikuriančioje“ lietuvių visuomenėje. Bet žingsnis buvo žengtas, ir dabar, vertindami jį kartu su kitais svarbiais vėlesnių metų pasirinkimais, matome, jog tai buvo tikslingi, lemiamos reikšmės žingsniai. Pažintis su Sofija ir abipusė meilė skaisčiai nušvietė dvejus svarbiausius M. K. Čiurlionio kūrybos metus. Tada jis aktyviai įsitraukė į visuomeninę veiklą kaip lietuvių meninio gyvenimo organizatorius ir vadovas, nutapė brandžiausias sonatas, „Rex“ ir paskutiniųjų metų „pasakas“, koncertavo tautiečiams, mintis ir darbus susiejo su savo tautos likimu.

Vilniuje M. K. Čiurlioniui teko susidurti ir su nenumatytomis problemomis. „Čia pas mus yra dvi partijos: pažangioji ir tautinė-konservatyvinė, – rašė jis bičiulei Bronislavai Volman į Varšuvą. – Pirmoji, prie kurios ir aš priklausau, yra labai negausi, antroji yra mūsų priešas, labai mus smerkia ir kritikuoja. Jie boikotuoja net mano chorą...“¹ Partijų sąvoka čia žymėjo ne politines organizacijas, o tik bendresnį ideologinį lietuvių visuomenės susiskirstymą į kairįjį ir dešinįjį sparnus – į vienaip vadinamus „pirmeivius“ ir „atžagareivius“, o kitaip – „cicilikus“ ir tautininkus. M. K. Čiurlionio simpatijos, jau Varšuvoje susiformavusios studentų bohemoje ir revoliucingais 1905–1906 m., buvo pirmųjų pusėje, tačiau jo pavartota sąvoka „priešas“ turi ir humoro atspalvį. Kitaip išeitų, kad Sofija dirbo priešų laikraštyje.

Po poros metų jis vėl rašė: „Santykiai su broliais lietuviais labai sunkūs. [...] Kiekvienas, nors kvailas, dedasi daug išmanęs, o į pažangius žmones, kurie tikrai ką nors galėtų padaryti, žiūrima su įtarimu ir nepalankiai.“² Čia jau ne ideologijų, o veikiausiai tautos būdo ir santykių kultūros dalykai.

Ne tik „konservatistų“, bet ir liberaliosios lietuvių inteligentijos kultūrinės veiklos galimybės bei tikslai buvo riboti. Stigo kultūros ir jos reikšmės supratimo. Tai M. K. Čiurlionį ne kartą skaudžiai nuvylė. Lietuvių dailės draugijoje jis dėjo daug pastangų lietuviškai muzikai skatinti. M. K. Čiurlionio iniciatyva draugija įkūrė muzikos sekciją, paskelbė pirmąjį lietuvių kompozitorių kūrybos konkursą (jis pats parašė tris straipsnius tuo reikalu ir dar du platesnius „Apie muziką“), nutarė penktadalį gaunamų pajamų skirti koncertams, natų leidybai ir panašiai, o kolegos dailininkai tuoj susirūpino, kad M. K. Čiurlionis per daug dėmesio skirias muzikai... Peterburgo lietuviams jo surengtas autorinis koncertas teparodė tolimą distanciją tarp kompozitoriaus siekių ir tautiečių poreikių. „Prašė manęs ko nors linksmesnio, vos nepaprašė, kad duočiau geriau jiems ramybę.“³ Tie neatitikimai, matyt, irgi buvo viena iš socialinių, kartu ir psichologinių, M. K. Čiurlionio dramų priežasčių.

Vis dėlto entuziastingas tikėjimas lietuvių meno ateitimi ir platesnis požiūris įveikdavo M. K. Čiurlionio nusivylimą, ypač kad greta jis turėjo artimą, mylimą moterį. Su ja buvo aptariami ir rašomi

¹ M. K. Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę*, sud. V. Čiurlionytė-Karužienė, red. A. Žirgulytė, Vilnius, 1960, p. 205.

² Ten pat, p. 253.

³ Žr. 73/22/ laišką in: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ir Vytautas Landsbergis, *Laiškai Sofijai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

publicistiniai straipsniai, sumanyta kurti nacionalinę operą *Jūratė*, nutapyta uždanga „Rūtos“ salei, parašyta ir grafiškai spaudai parengta knyga *Lietuvoje*. Be abejo, dalytasi ir kitais kūrybiniais sumanymais.

Kas buvo ta mergina, tapusi didžiojo menininko žmona?

S. Kymantaitė-Čiurlionienė mūsų kultūros istorijoje paliko ryškų pėdsaką kaip rašytoja, pedagogė, visuomenės veikėja. Bet beveik visa tai – jos gyvenimas jau našlaujant, po M. K. Čiurlionio mirties. Apie jaunutę Sofiją, kurią M. K. Čiurlionis sutiko aną 1907 m. rudenį Vilniuje ir susižavėjęs pamilo, žinoma kur kas mažiau.

Žmonai su vyru tenka dalytis viskuo – kas dieną, kas minutę: siekiais ir kliūtimis, svajomis ir abejonėmis, laimėjimais ir sielvartu, meile ir atsakomybe. Be abejo, nelengva būti genialaus vyro žmona. M. K. Čiurlionis, žinia, buvo be galo jautrus kitam, atidus, bet ir pats greit pažeidžiamas, į viską reaguodavo nepaprastai jautriai. Labai daug teikiantis, bet ir pats reikalingas paramos. Moteris, kuri buvo greta jo, kuri jį rėmė ir skatino aukščiausiam kūrybinių galių skrydyje (o paskui – jo dukters motina ir, kai ėmė sklisti garsas apie mirusį genialų dailininką, kūrybinių ateities lėmėja), ir šiuo atžvilgiu yra nusipelnusi Lietuvos menui, kultūrai.

Gimusi 1886 m. Joniškyje, ligi 12 metų Sofija augo Šiauliuose ir Kuliuose pas tėvus (mažturtis žemaičių bajoras Leonas Kymantas mėgino verstis viešbučiu, krautuvėle, paskui šeimininkavo svainio namuose, tarnavo monopolyje) ir pas dėdę kunigą Vincą Jarulaitį. Klebonijos aplinką, atmosferą ir daugelį vaikystės įspūdžių vėliau ji aprašė savo apysakoje *Šventmarė*. 1898 m. rudenį Sofija mokėsi Palangos mergaičių pradinėje mokykloje, o žiemą per atostogas Kuliuose rado naują vikarą, Juozą Tumą-Vaižgantą, kuris daug kuo nulėmė tolesnį jos gyvenimą. Šio karštai spiriami, kad gabią mergaitę dar leistų mokytis privačiai, o paskui į gimnaziją, tėvai ir dėdė ėmė galvoti apie geresnį Sofijos išmokslinimą. Vaižgantas mokė ją lietuviškai skaityti ir rašyti, nusivežė ir į pirmąjį viešą lietuvišką spektaklį Palangoje. Sofija toliau mokėsi užsienio kalbų; paskui pusantrų metų – Šv. Kotrynos mergaičių mokykloje-pensione Peterburge ir pustrėčių – Rygoje. Čia 1904 m. S. Kymantaitė baigė septynias valdinės gimnazijos klases. Rygoje ji pradėjo rašyti eiles, dalyvavo Kipro Bielinio (garsiojo knygnešio sūnaus) vadovaujamame slaptame pažangių moksleivių ratelyje; čia rašinėjo referatus, kartu su kitais vertė politinės ekonomijos brošiūrą, džiūgavo, valdžiai panaikinus lietuvių spaudos draudimą. „Iš Rygos, – rašo S. Čiurlionienė savo autobiografijoje, – išėjau jauna subrendusi mergina pilna to žodžio prasme, bet dar ne „pilnas žmogus“. Dar viskas atrodė man lengva.“¹ Ir vis dėlto ne viskas – jau buvo atėjęs „laikas, kai tėvų namuose smarkiai žeidė mano jausmus carų portretai, iškabinti ant sienų“. Naivi tėvo pagarba „valdovams“ itin nesiderino ir su jo paties elgesiu: Sofija prisimena, kaip ji, dar paauglė, nešdavo Vaižganto duotus lietuviškus raštus slėpti į tuos pačius tėvų namus. Vėliau Vaižgantas jai padovanojo Maironio poemą *Tarp skausmų į garbę*, ją Sofija sujaudinta skaitė ir mokėjo ištisus skyrius. Beje, visą poemą atmintinai mokėjo slaptos lietuviškos mokyklėlės Plungėje mokytoja Ona Pleirytė. Su šia nauja drauge, keleriais metais vyresne ir jau visuomeniškai apsisprendusią (tuo metu O. Pleirytė priklausė socialdemokratų partijai), Sofija bene dvi vasaras rengė lietuviškus vaidinimus, buvo ir komedijėlę drauge parašiusios.

Tolesniems mokslams užsienyje ar Peterburge dėdė Vincas Jarulaitis nepritarė, nes bijojo, kad tapsianti socialiste, bet sutiko leisti į Krokuvą. Taigi vėlyvą 1904 m. rudenį aštuoniolikametė S. Kymantaitė atsidūrė viename lenkų kultūros centrų, tuo metu priklausančiame Austrijai. Svajojo studijuoti mediciną, bet jos atestate trūko lotynų kalbos pažymio, tad užsirašė laisva klausytoja filosofijos fakultete; kartu studijavo ir M. Baraneckio dvimečiuose aukštuosiuose kursuose gimnazijas baigusioms merginoms. Čia pasirinko humanitarinį skyrių. Lotynų kalbos ją privačiai mokė Ignas Šlapelis, kuris tada studijavo Krokuvos meno akademijoje; Sofija susipažino ir su kitais krokeriškais lietuviais, įkūrusiais savo „Rūtos“ draugiją. Tos draugijos pirmininko Juozapo Albino Herbačiausko pasiūlymu S. Kymantaitė lenkų kalba parengė ir platesnei – net profesorių – publikai skaitė referatą apie Maironį; krokeriškų išleistame *Gabijos* almanache Antanui Baranauskui atminti 1906 m.

¹ S. Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. III, Vilnius, 1988, p. 276. Toliau remiamasi čia skelbiamais (p. 195–350) rašytojos „Atsiminimais“.

pasirodė jos eilės „Vėlė kibirkštėlė“ ir vienas pasakinis simbolinis vaizdelis. (Pirmosios jos eilės Vaižganto iniciatyva buvo išspausdintos dar Peterburge 1905 m.) Taip būsimoji „medikė“ nejučiom virto literate, tad atitinkamai ji apsisprendė ir dėl savo studijų: antrais ir trečiais metais universitetą lankė jau kaip tikroji studentė, dalyvavo Filosofijos fakulteto Literatūros skyriaus dalykų kolokviumuose, laikė metafizikos ir „naujųjų laikų socializmo“ egzaminus (iš laiško O. Pleirytei-Puidienei) ir buvo bebaigianti, kai dėdė parašė stokojas pinigų ūkio reikalams ir nebegalys toliau jos remti. Vis dėlto per trejus studijų Krokuvoje metus S. Kymantaitė palyginti gerai išsilavino, be to, subrendo jos estetiškos ir visuomeninės pažiūros. Dar Rygoje jos pamėgti Adomas Mickevičius ir Julius Slovackis čia buvo visuotinai garbinami. Didelį įspūdį darė lenkų dramos teatras ir jame matyti Viljamo Šekspyro (Williamo Shakespeare'o), Johano Volfgango Gėtės (Johann Wolfgang Goethe'ės), Maksimo Gorkio, Henriko Ibseno (Henriko Ibseno) veikalai.

Politinis Krovos gyvenimas 1905–1907 m. Rusijos revoliucijos atgarsių fone virte virė (čia turėjo reikšmę ir aktyvaus lenkų jaunimo iš anapus Rusijos ir Austrijos sienos antplūdis): dažnas reiškinyms buvo studentų bruzdėjimai, mitingai, diskusijos... Daug teko matyti, girdėti ir pačiai visur dalyvauti, tačiau, kaip savo atsiminimuose rašo S. Čiurlionienė, vyraujančios srovės buvo nacionalistiškai ribotos ir jos, mitingų dalyvės lietuaitės, esmingiau patraukti negalėjo.

Tik laiške iš Krovos, rašytame O. Pleirytei, atsispindi jaunatviškas idealizmas: „Eiti reikia – ir žadinti vėles – žadinti kelti.“ To idealizmo visokių pažiūrų jaunimui jau buvo įkvėpę Vincas Kudirka, Maironis.

Atostogos Lietuvoje palikdavo daug konkretesnių pėdsakų – minėtieji vaidinimai Kuliuose ir Plungėje, pirmųjų trijų Zofijos Kymuntaitės (taip pasirašė) esė apie Vienužį, Praną Vaičaitį ir Maironį publikacija *Vilniaus žiniose*, didžiulis Pirmosios lietuvių dailės parodos įspūdis. „Per parodos atidarymą be galo jaudinaus. Jaučiau, koks tai epochinis lietuvių kultūrai įvykis. [...] Kažkas parodė man iš tolo Čiurlionį, bet niekas mūsų nesupažindino. Keista, kad ypatingai man akyse pasiliko liaudies skyrius“ (iš S. Čiurlionienės atsiminimų). Vaižgantas tvirtino, kad S. Kymantaitė turinti dirbti literatūros darbą, ragino ją mokytis taisyklingos literatūrinės lietuvių kalbos ir pakvietė dirbti *Vilties* redakcijoje. Neturėdama lėšų baigti studijas Krokuvoje, dėdei nutraukus paramą, 21 metų Sofija apsigyveno Vilniuje ir aktyviai įsitraukė į čionykštės negausios lietuvių inteligentijos veiklą.

Susitikimas su M. K. Čiurlioniu prieš V. Kudirkos minėjimą merginai buvo lemtingas. „Staiga kažkokia banga užpylė man širdį. Absoliutiškai viską žinojau. Tai jis“, pasakiau sau, ir lyg kokio ūko apsupta laukiau, kol F. Bortkevičienė atves jį čia. [...] Nusitraukiau nuo galvos vyrišką kepuraitę – tegu jis mane pamato tokią, kokia esu...“ (iš S. Čiurlionienės atsiminimų).

Minėjime S. Kymantaitė skaitė referatą, o M. K. Čiurlionis skambino.

Skaitė, anot aprašiusios Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, geltonplaukė mergelė, „tarsi ką tik pražydusi pavasario gėlė“, – bet ir „akyla, mananti, galvojanti žmogaus siela“. Po to referato, tikriausiai be programų ir pranešinių, „fortepijonas suvaitojo, tarsi norėdamas išlieti jo krūtinėje susirinkusį kokį milžinišką ilgėjimą/si ar atsiminimą... [...] Niekur prieglaudos nerasdami, vargšai akordai tik suvirpa, tartum sušalę, ir nukrinta it rūkas laukuose... bet, neradę žolynų, grįžta atgal prie pagaminusios juos artisto krūtinės ir pirštų... Publika iš papratimo ploja...“¹ Po to muzikas priėjo prie Sofijos, prisėdo greta ir tarė: „Tamsta labai gražiai kalbėjote – aš klausydamas nusprendžiau, kad tamsta mane mokysi lietuvių kalbos“ (iš S. Čiurlionienės atsiminimų).

Sofija buvo išsilavinusi kaip reta to meto lietuaitė, graži, žavėjo daugelį. Artimieji tikėjosi ją „gerai“ ištekėsiant, tai yra už turtingo vyro, galinčio suteikti ramų ir aprūpintą gyvenimą. Bet netikėta jausmų laimė pasirodė svarbesnė už viską, skaisčiai nušvietė beatsiveriančią ateitį.

„Aš šiandien dėl to gal tik stoviu, kad turiu labai gilų mano ypatingą jausmą. Tamsta gal ir žinai – ką aš daugiau sakysiu. Yra gerai – ir gražiai. Yra šaltinis, o tie kiti žmonės čia, Vilniuje, nieko man, apart skiedrų, nedavė...“ „Paskandinti savęs nebijau, nes jau ir šiandien juntū, koks bus pilnas ir stiprus sielos gyvenimas. Aš visai nesitikėjau, kad žmogus žmogui gali tiek duoti, tiek žadinti minčių ir

¹ *Vilniaus žinios*, 1908 01 04(17), Nr. 3.

jausmų...“ „Žinau, koks gyvenimas manęs laukia iš materialinės pusės, ir nebijau, visai nebijau, tik nežinau, už ką man tiek laimės – tiek džiaugsmo? Iš tikro nežinau. Už dvejų trejų metų pamatysi Tamsta pati, kad be reikalo bijojai, kad nesuklupčiau, kad nemesčiau to, kas lig šiolei buvo mano sielos brendulas. Žinai Tamsta – mūsų susivienijimas taip stipriai remiasi ant darbo, ant mūsų bendro darbo dėl dailės Lietuvoje – kad visi darbai turės dvigubai augti ir žydėti. Taip tikiu, ir mokyties be galo noriu, ir nebijau nieko, nieko.“

Taip rašė Sofija savo tų metų draugei F. Bortkevičienei.¹ Apsisprendusi atsidėti visuomeniniam darbui ir kūrybai, iš tiesų trokšdama toliau mokytis, jaunoji moteris neatidėjo ir meilės. Nors gebėdavo žvelgti į gyvenimą kaip tikra žemaitė, tai yra gana blaiviai ir praktiškai, nesuabejojo, kai teko rinktis, net ir prieš artimųjų gerus norus, asmeninį kelią su mylimu, beturčiu ir visai nepraktišku žmogumi. 1908 m. sužadėtinių vasara Palangoje – „su nieku nesulyginamas sapnas“, „kaip viena akimirka“, kupina kūrybos valandų, gamtos grožio, svajonių ir meilės. „Sferoje rausvų debesėlių, Slovackio poezijos ir to, koks bus mūsų gyvenimas“, – rašė prisiminimuose S. Čiurlionienė. O M. K. Čiurlionis laiške broliui Povilui savo laime dalijosi tokiais žodžiais: „Ji mano žmona-sužadėtinė – toji, apie kurią tiek metų svajojau ir kurios ieškojau savo kelyje, o sutikdavau tik blankias panašybes ir iliuzijas...“² Nuo tos vasaros juodu jau ruošėsi bendrai kovai dėl laimės, kovai su abejinga aplinka ir nežinoma ateitimi; visa tai laukė Peterburge.

Save pavadinusi žalia „medžiaga“, o M. K. Čiurlionį – savo mokytoju literatūrinio kelio pradžioje, S. Kymantaitė jau pažinties akimirka buvo ne bet kokia „medžiaga“, ir daugelis jos pažiūrų turėjo artimai atitikti estetinius ir visuomeninius M. K. Čiurlionio siekius. Ne veltui jis laiškuose taip dažnai susižavėjęs rašo apie jūdviejų minčių bendrumą ir moralinę paramą. Charakteriai galėjo labiau skirtis, kai kur kontrastuoti arba ir pamažu susiderinti, nusiglundinti – tai ilgiau trunkąs procesas, kurio šiai porai neteko išmėginti. Jūratės ir Kastyčio pasaka, į kurią abu mylintys žmonės buvo taip įsigyvenę, turėjo ne vien saulėtos pradžios, bet ir tolesnę lemtingą analogiją – Kastyčio žūtį lemties perkūnui smogus.

Konstantinui susirgus depresija, Sofija parašė literatūrinį vaizdelį – skaudų refleksinį monologą „Draugui“, tartum laišką, dedikuotą „mano Kastyčiui“. Šią mažybinio vardo formą ji vartodavo, kreipdamasi į vyrą, aišku, irgi su mitologine poetine aliuzija. Jis ją tapatindavo su Jūrate, vadino Baltijos karaliene, mėgdavo įsižiūrėti į jos „jūros akis“...

Savotišką atspalvį Jūratės ir Kastyčio legendai, suvokiamai kaip jų pačių meilės istorija, teikė M. K. Čiurlionio pasaulėjautos „reinkarnacinis“ momentas: jis jau gyvenęs kadaise, kai pasaulis tebebuvo „panašus į pasaką“, ir Sofija taip pat, o jų sielos persikūnijančios vis į kitokį kūnišką apvalkalą – „pavidalą“; taigi ir „pradžia mūsų kažkur begalybėje prieš visus amžius“, ir Sofijos baltų delnų takeliais „kadaise sapne mano siela vaikščiojo – atsimeni?“, ir dar Konstantinas tartum jos pačios kito gyvenimo žodžius primena: „Žinai, kodėl nebijome? – sakei, - nes mes, nors ir numirtume suvargus mūsų kūnui, susitiksime kituose kraštuose, ir taip visada Tu ir Aš, nes mes esame Amžinybė ir Begalybė. – Atsimeni? Tai buvo labai seniai ir tikriausiai ne kartą jau keitėme savo pavidalą...“³

Prisiminti visa tai reikia „ypatingų akimirkų“, ir, be abejo, M. K. Čiurlioniui tokių akimirkų teikė kūryba. Kitaip formuluodami galėtume tarti, kad platoniškoji pažiūra veikė individualią menininko estetiką, pagrįsdavo ir pateisindavo jo kūrybos fantastiškąjį pradą. Na, o Sofijos ir Konstantino „minčių bendrumas“? Ar atsekamas jis tuometiniuose jų kūriniuose?

Kai Palangoje 1908-ųjų vasarą Sofija sužadėtiniui skaitydavo, ką per savaitę parašiusi, jo pastabos, be abejo, turėjo nukreipiantį ir skatinantį poveikį. Ne sykį pastebėtume ir vaizdų, siužetų, simbolikos giminybę. Šiandien visa tai matoma ir platesniame istoriniame-estetiniame fone, liudijančiame, kad daugelį tokių bendrumų lėmė ne vien jūdviejų, bet ir kitų ano meto simboliškai mąstančių kūrėjų minties kryptis. O Konstantinui ir Sofijai atrodė, kad tai jūdviejų menas, ir, žinoma, situacija tiesioginėms tarpusavio sugestijoms pasireikšti buvo kuo palankiausia. Sofijos „Pasakoje“ (rašyta

¹ Žr. 36, 84 [laiškus].

² *Apie muziką ir dailę*, p. 214, taip pat žr. 51.

³ Žr. 77/25.

1909 m.) apie pilį lygumoje, gyvenamą „lygių žmonių“, kurie yra uždraudę patys sau pažvelgti anapus pilies sienų, gana gausu čiurlioniškų simbolių. Jaunuolis Keistasis išeina iš pilies ten, kur jį neša „ilgesio sparnai“, aplanko tris kalnus už lygumos, kuriuose sutinka tai baltą „pasakų senelį“ (surenkantį pasakas, išdailinantį ir vėl paleidžiantį), tai rainą žaltį ežere, kur „burtų viešpatija... žavėjimo galybės lizdas“, tai išvaduoja iš nelaimės bokšto Dainų Karalaitę, o su jos stebuklingu kanklių ir dainos garsais įveikia aną žalčių karaliūną, pasiima jo vainiką ir „galybės“ lazdelę; po to grįžta tėviškėn, lazdelės mostu sugriauna nelemtasias sienas – čia būsianti jūdviejų viešpatija, Dainų sostinė. Pasaka apie Jūrą – amžinybę (iš didesnio *Jūros* ciklo, kurį tada rašė Sofija), apie valdovę ir stebukladarę jūrą, kuri užbūrė kūdikio našlaitčio sielą ir pasiuntė jį į pasaulį skelbti „pranašystės dainų“, yra gimininga M. K. Čiurlionio pasakai apie miestą be žalumos ir „pasiuntinių suoloelį“, ant kurio „jaunų žmonių niekuomet netrūks“. Juk ir Sofijos „pranašas našlaitis“ po septynerių metų grįžta nebe vienas, o lydimas kito „kūdikio našlaitelio“, „ilgėjimo/si/ maldų“ pagauto; grįžta, kad žengtų į trokštamą jūrą ir virstų juodu gulbinu, bet pakrantėje lieka naujas kūdikis, vėl žvelgias į buriančių bangų bedugnę. Kitas tos bendros minties aspektas matomas nedidelėje simbolinėje Sofijos pasakaitėje „apie Praamžį ir baltą paukštį“, paukščio troškime amžinai skristi į saulę ir niekad jos nepasiekti...

Jis mane ragino bandyti muzikalinę architektoniką taikinti poezijai. Aiškino muzikaliųjų kūrinių struktūrą – jaučiau, kad man reikės daug mokytis, mokytis muzikos...” – prisimindavo vėliau S. Čiurlionienė¹. Tą jau darė pats M. K. Čiurlionis savo beletristiniuose kūriniuose („Rudens sonata“), mėgino ir Sofija. Apie neišlikusį *Jūratės* libretą skaitome besidžiaugiančio Konstantino laiške: „...ir pradžia, ir kombinacija su „fuga“, ir viskas. Ak Tu, kompozitore mano prigimtoji“². Kiek vėliau jis rašo konkretizuodamas aną libreto pradžia, „Vandens Mergelių“ choro sumanymą: „pradeda altai ir pasirodo, paskui II sopranai ir taip pat pasirodo, o vėliau taip pat ir I sopranai. „Karalienei reik pranešti“ yra tribalsės fugos tema, o temų įstojimai ir tuo pat metu [choro grupių] pasirodymai turėtų padaryti gerą įspūdį...“³

Mokydamasis lietuvių kalbos, M. K. Čiurlionis gal tikėjosi – jei būtų spėjęs laisvai literatūriškai įgusti – grįžti ir prie savo literatūrinės kūrybos (anksčiau kūrė lenkiškai). Dar labiau tikėtina, jog, mokydamas meniškai mąstyti (juk mokė net skambinti – „...pradėjome tiesiog nuo Bacho“), koreguodamas, inspiruodamas Sofiją, jis tikėjosi pasidalyti darbą ir kūrybos sritis, *per Sofiją* išreikšti savosios literatūrinės kūrybos neįgyvendintus siekius. Praturtindamas, apvaisindamas artimą sielą, norėjo daugiau suspėti, daugiau palikti. „Ar tai tiesa, kad perdėtas jautrumas ir nedrąsa pranašauja neišvengiamą, staigią mirtį? O aš taip baisiai trokštu gyventi...“⁴

Bendravimas su Konstantinu („visai nesitikėjau, kad žmogus žmogui gali tiek duoti“) galutinai subrandino Sofijos pažiūras į kūrybą – kaip ji sakosi, tikrąją kūrybą, gal ir ne visai tokią, kokią ji pati paskui kultivavo. Tos pažiūros – tai lyg ir abiejų Čiurlionių estetiškas testamentas, Sofijos žodžiais išreikštas ilgesys „kūrybos, kur visos realistinės priemonės, visas gyvenimiškas patyrimas turi tarnauti dvasiniams polėkiams, turi tarnauti dvasią formuojančioms idėjoms, išryškinti tam simboliui, kuris kaupia savyje visą žmogaus esmėje glūdinčią kūrybinį grožio ir gėrio ilgėjimąsi“⁵.

Panašiai kaip ir persikėlimas į Vilnių, labai reikšmingos galėjo tapti M. K. Čiurlionio pastangos apsigyventi Peterburge. Iš tikrųjų į Peterburgą jis važiavo tris kartus, vis mėgindamas įsikurti, ir vis nesėkmingai: ten gyveno tai apie savaitę, tai penkis mėnesius, tai pustrečio, o kita tiek laiko praleisdavo Lietuvoje. Ir toli būdamas nenutraukė ryšio su Vilniaus lietuvių draugijų veikla. 1909 m. pradžia, kurią M. K. Čiurlionis su jauna žmona praleido Peterburge, o paskui ilgoji kovo–lapkričio vasara Druskininkuose ir Plungėje buvo paskutinis jo šviesus ir kūrybingas metas.

Nebūtinai ką nujausdama, betgi tą vasarą Plungėje ir Sofija parašė skaudžią novelę „Pats su savim

¹ *Apie muziką ir dailę*, p. 328.

² Žr. 77/25.

³ Žr. 81/29.

⁴ Žr. 86/32.

⁵ *Apie muziką ir dailę*, p. 328.

(iš dienyno)“ apie jaunuolį, sukrėtą savo žmonos mirties ir praradusį pasaulio realybės pojūtį. Tiek beprotystės kaip aukštesnės išminties tema, tiek dienoraščio, tiesioginio naivaus pasakojimo formų laikų beletristikoje buvo gana dažni dalykai. Vis dėlto pamatome detalių, artimų ano meto Sofijos gyvenimui: talentingas architektas, statęs „dailės rūmus“, veda neturtingą mergaitę; „Marytė neturėjo pinigų – giminės labai supyko“. Marytei mirus, alpęs, bėgdavęs į laukus; dabar aprimęs ten bastosi, kalbėdamasis su paukšteliais, augalais ir suprasdamas juos, susitikdamas su įnirusiąja, nutolęs nuo žmonių, kurie „kvaili ir baisūs“. Galų gale giminių kaltinamas, kam naktimis daužo fortepijoną, – nors iš tiesų tai Marytė ateina ir skambina Bethoveno neužrašytąjį laidotuvių maršą, – išeina su ja žiemą į baltuosius pusnynų rūmus ir paskui „žvaigždžių takais vaikščioti“.

Ar nebuvo Sofija pastebėjusi kai kuriuos Plungės artimuosius šnairuojant į Konstantiną – tokį norintį užmiršti savo neturtą ir neaiškų rytojų, tokį pievų paukščių brolių, tariamai nerūpestingą, lyg ne šio pasaulio gyventoją?..

Iš teisybės dirbo jis labai daug. Pats mini tada Lietuvoje nutapęs apie 20 paveikslų. Bendras abiejų Čiurlionių 1909 m. vasaros darbas buvo straipsnių knyga *Lietuvoje*. Apskritai jiedu tuo laikotarpiu daugiau reikėsi lietuviškoje publicistikoje. Vieno ir kito straipsniuose nesunku rasti bendrų minčių. Dabar, sako Sofija ir Konstantinas, lietuvių dailės, muzikos ir literatūros beveik dar nesą: „...vos vos atbėga pirmieji aušros spinduliai“; „miegojome ilgus amžius, prispausti politiškių sąlygų“, tačiau ir pabundame: „Lietuvoje pradeda rasti kultūra. Dvasia auga“. Svarbiausia kultūros augimo prielaida – remtis liaudies kūryba, kurioje glūdi ne tik nacionalinio savitumo pradas, bet ir vertybės, kurioms nedaug kas rašytinėje literatūroje ar profesiniame mene tegali prilygti. Be to, skatinamas menininkų reiklumas ir skonis, atmetantis miesčioniškas pigybes ir paviršutinį „pasisekimą“; menininkų tarpusavio susipratimas dėl bendro tikslo („tuomet nebus mums skaudi teisybė, į akis pasakyta“), jų ryšys su gyvenimu, brėžiamas visuomeniškumo akcentas, nauji aktualūs darbai ir didysis uždavinys: „...sužadinti visuomenėje geresnės muzikos [taip pat būtų: dailės, literatūros, teatro] troškimą“.

Kaip rodo laišakai, ir pirmąjį, ir antrąjį rudenį Peterburge M. K. Čiurlionis daugiausia gyveno viltimis, M. Dobužinskio, Aleksandro Benua (Alexandre'o Benois) ir dar kelių menininkų skatinamas, moraliai remiamas. Vieną kitą palankų, artimesnį žmogų sutiko ir tarp tenykščių lietuvių. Tačiau fatali materialinė padėtis, nesėkmingos pastangos rasti kokį nors darbą (ne kartą pasitaikydavo ir žeidžiančių, orumą žeminančių situacijų), vienvė ir ilgesys, galų gale aiškiai suvokta atsakomybė už kuriamą šeimą, persekiojamas neapsukrumo, neprisitaikymo šešėlis, atklystanti mintis apie netolimą mirtį kankino tą itin jautrią sielą, griovė įgimtą entuziazmą ir optimizmą, ardė nervų sistemą. Stebuklingas žodis „ateitis“, asmenine prasme seniau jam lyg ir neegzistavęs, pro laimės svajones primindavo ir skurdžią buitinę tikrovę, kuri savo „šurkščiais delnais“ skaudžiai gnauždavo širdį. Paguodos teikdavo Sofijos laišakai. Vargai turėjo atrodyti laikini; tačiau ir dvasios atsparumas, pats M. K. Čiurlionio laikas jau buvo riboti. Net niūrus šiaurės dangus, atėmęs iš dailininko galimybę tapyti („tamsu, tokia baisi sutema žiūri pro stiklus nuo pat ryto, tartum mane šauktų...“; „tame Pitery taip tamsu, jog net baimė ima! Dangus kaip senas skuduras...“)¹, neturėjimas muzikos instrumento, paastrėjęs geografinio atstumo ir bergždžios laiko tėkmės jautimas prisidėjo prie tragiško lūžio. Nemiga... ir ne sykį badas, lyg būtų koks bedarbis studentas. Atsakomybė, nematant duonos nė ateinančiam kūdikiui. O paveikslai, iš pradžių kritikų sutikti patyčiomis (A. Benua tebuvo išimtis, nors ir svari), jau rodė teįveikia nepasitikėjimo ir nesupratimo barjerus. M. K. Čiurlionis stengėsi išeiti į tarptautinį meno pasaulį ir išsikovoti vietą jame, padoresnes gyvenimo ir kūrybos sąlygas. Tikslai buvo nebetoli, pirmas iš esmės jau pasiektas, bet maksimalia kaina.

Apie metus dailininkas gydėsi psichiatrijos sanatorijoje; jo padėtis čia stipriai pagerėdavo, čia vėl pablogėdavo, kol išsekusį organizmą pakirto atsitiktinis peršalimas.

Taip nutrūko trumputis dviejų žmonių laimės ir kančios metas. Liko nesukurta *Jūratės* opera, nebaigti paveikslai, neįgyvendinti nežinomi sumanymai, kurių, kaip Konstantinas sakydavosi Sofijai, turįs tiek, kad jei ir nieko naujo nesugalvotų, jam iki gyvenimo pabaigos pakaktų vien tapyti ir tapyti.

¹ Žr. 131/54.

Liko ir šviesus pavyzdys, kiek daug gali žmonės, padėdami kits kitam, ranka rankon žengdami keliu, kurį M. K. Čiurlionis nusakė paprastais vilties žodžiais: „Dirbsime, tikėdami geresne žmonijos ateitimi, tikėdami savimi, kad pridėsime nors po vieną plytelę prie rūmo, šimtais amžių statomo.“

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Vytautas Landsbergis, *Laiškai Sofijai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 25–42.